

Pozdně laténská keramika z hradu Brumov – k problematice púchovské kultury na Moravě

*/Late La Tene Ceramics from Brumov Castle – on the Questionability
of Púchov Culture in Moravia*

*Adam Fojtík, Jana Langová,
Miroslav Popelka, Zuzana Staneková*

Abstract:

Castle Brumov is usually identified in literature as Púchov locality, having been so named because of the ceramics found there during the castle excavation in the late 1970s and early 1980s. In spite of the fact that the settlement was thus identified due to the culture of its inhabitants, the found artefacts have never been assessed or their description published. This contribution was initiated by the need to learn about the material base of Púchov culture in Moravia.

Despite the fact that the presented set of objects is not numerous, it still enables us to set the beginnings of the settlement to the period of L_TC2 (latest L_TD1) and its inhabitation until the period of L_TD2. Establishing its cultural classification was a problem as the ceramics fragments are consistent with late La Tene production. Only two fragments, which originally had probably been parts of the same vessel, can be considered as belonging to Púchov culture. Regardless of the fact that the settlement is located in the area which is geographically a part of late La Tene Age in Púchov domain, the authors prefer to identify it as late La Tene locality and avoid the exact definition of the culture.

Keywords:

Late La Tene Age, Púchov culture, ceramics

1. Úvod

Rozšíření púchovské kultury na moravské území se považuje za samozřejmost. Poznání této kultury se opírá především o výšinné lokality, které jsou s výjimkou Požahy známé hlavně ze sondáží, povrchových sběrů a nálezů učiněných detektory kovů. Tradiční datace púchovské kultury na Moravě předpokládá počátky osídlení ve stupních L_TC2–L_TD1, přičemž její osídlení se předpokládá ještě ve stupni L_TD2, přičemž tento poznatek vychází především z výzkumu již zmiňované Požahy (ČÍŽMÁŘ 1993a, 423; ČÍŽMÁŘ 1993b, 95). Nové poznatky o počátcích púchovské kultury na Moravě přinesl výzkum sídliště v poloze „Chmelník“ v Malenovicích u Zlína. Jedná se o nížinné sídliště v nivě řeky Dřevnice, které je na základě rozboru keramického materiálu datováno do období L_TC1–L_TD (STANEKOVÁ – FOJTÍK – POPELKA 2019, 51). Přestože množství lokalit umožňuje vznik prací zabývajících se rekonstrukcí struktury osídlení (GERŠL 2017), je poznání jednotlivých lokalit a jejich materiálové náplně vcelku neuspokojivé (např. nové zjištění předpúchovského stupně v Malenovicích u Zlína, viz výše). Tato skutečnost je dána především způsobem nabytí archeologických nálezů, které pocházejí hlavně z povrchových sběrů a nálezů učiněných detektory kovů. Terénní výzkum spojený s odkryvem struktur byl učiněn pouze na lokalitách Požaha a Chmelník, přičemž pouze materiál z druhé jmenované byl zpracován a řádně publikován (STANEKOVÁ – FOJTÍK – POPELKA 2019).

Cílem příspěvku je vyhodnocení a prezentace keramického souboru z areálu hradu Brumova (okr. Zlín), který byl získán během výzkumu hradního jádra v 70. a 80. letech 20. století, a získaná zjištění konfrontovat s dosavadními poznatky o púchovské kultuře.

2. Popis lokality

Brumovský hrad leží v předhůří Bílých Karpat, při severozápadním vyústění Vlárského průsmyku, kudy vedla od pravěku jedna z důležitých komunikací mezi moravský-

mi úvaly a Karpatskou kotlinou. Pozůstatky jednoho z nejstarších královských hradů na Moravě se rozkládají na nevysoké ostrožně přímo nad centrem Brumova-Bylnice v údolí říčky Brumovky (obr. 1). Vznik hradu s největší pravděpodobností souvisel s rozšiřováním zájmového území a moci moravského markraběte Vladislava Jindřicha již před polovinou 13. století (KOHOUTEK 2008, 186). Po staletí byl pak významnou pohraniční pevností na moravsko-uherské hranici a správním centrem přilehlé oblasti, ale i po ztrátě vojenského významu v 18. století si zachoval svou důležitost jako sídlo rozsáhlého brumovského panství.

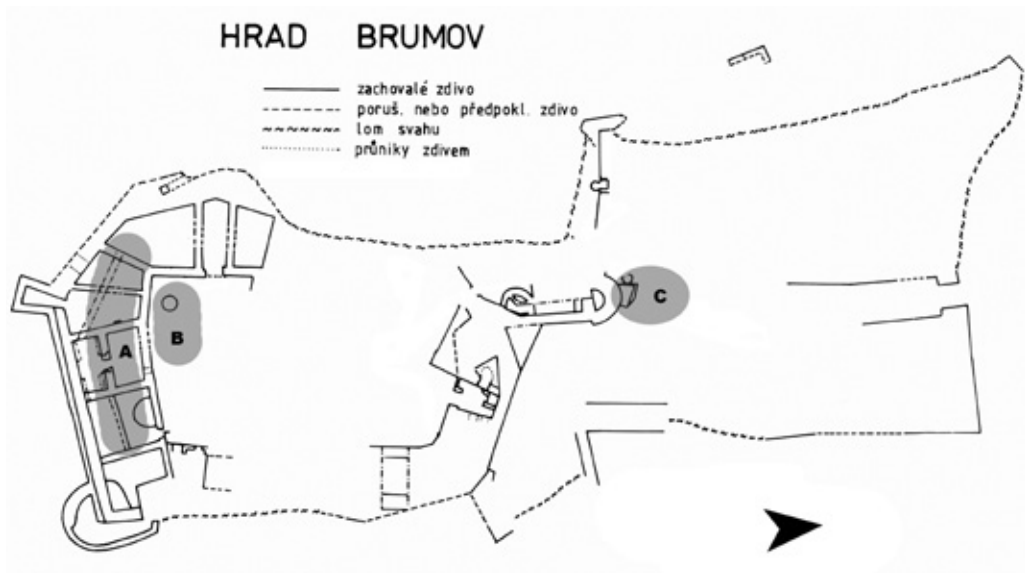
3. Výzkum

Podstatnou měrou přispěla k poznání nejstarších dějin hradu také archeologie. Záměr Městského národního výboru v Brumově-Bylnici využít chátrající areál hradní zříceniny ke kulturním účelům vedl v roce 1977 k zahájení rozsáhlého archeologického výzkumu (obr. 2, obr. 3), který probíhal pod vedením J. Kohoutka z Oblastního muzea jihovýchodní Moravy v tehdejší Gottwaldově. Šestiletý systematický výzkum brumovského hradu, ukončený v roce 1982, umožnil základní poznání stavebního vývoje hradního komplexu a upřesnil některé dosavadní znalosti získané na základě studia písemných pramenů. Přinesl však i řadu nových poznatků o nejstarším osídlení hradní ostrožny: strategická poloha nad říčkou Brumovkou byla osídlena již v období kolem přelomu letopočtu.

Tmavě zbarvená vrstva s nálezy charakteristické tuhové keramiky byla zachycena zejména v areálu horního hradu – v sondách položených v prostoru suterénního traktu jižní a západní obvodové zástavby (objekt XIII ad.; obr. 2 – plocha A) a dále v sondách v jihozápadní části hradního nádvoří (sondy h/80, i/79, l/80; obr. 2 – plocha B), kde byla doložena pod zásypem s nálezy ze 13. století. Ve výše zmíněných případech tato vrstva o mocnosti 5–15 cm, pojmenovaná autorem výzkumu jako tzv. „předzákladový horizont hradu“ a obsahující rovněž zlomky keramiky datovatelné do průběhu 12. století, přímo překrývala skalní podloží. Další keramické zlomky z doby laténské pocházejí ze sondy c/79 v areálu tzv. dolního hradu, v části přiléhající k vyvýšenému vstupu na horní hrad (obr. 2 – plocha C). Na základě prvních nálezů keramiky laténské charakteru v roce 1979 byla brumovská hradní ostrožna označena jako výšinné sídliště z konce doby laténské (KOHOUTEK 1985, 2–3). Objev osídlení z tohoto období přímo v areálu středověkého brumovského hradu by rovněž podpořil starší zprávu I. L. Červinky o blíže nelokalizovaném nálezu keltských mincí z katastru Brumova (archiv ARÚB, nálezová zpráva č. j. 1898/47; KOHOUTEK 1982, 204).

4. Vyhodnocení keramického souboru

Nálezy tvoří nepočtený soubor keramických¹ zlomků, které pocházejí z vrstev zkoumaných při sondážním výzkumu. Celkový počet zlomků datovaných do mladší doby železné je 40 kusů. Ty byly tvořeny zlomky okrajů nádob, zlomky výduť s hřebenováním, zlomky výduť bez zdobení a den. Problém jednoznačného zařazení k laténské keramice v průběhu zpracování vyvolal především u zlomků výduť, které nenesly stopy po hřebenování. Tato skutečnost byla dána také tím, že jak laténská, tak středověká keramika může obsahovat různé množství tuhy. Z tohoto důvodu je nutné přistupovat k této kategorii fragmentů kriticky. Z hlediska typu keramického těsta byla největší část souboru tvořena hrubou keramikou (23 ks), grafitová keramika byla zastoupena 11 zlomky a nejméně byla zastoupena jemná keramika (6 ks).

Obr. 2: Brumov-Bylnice. Brumovský hrad. Celkový plán brumovského hradního areálu s vyznačenými plochami nálezů pozdně laténské keramiky (stav po výzkumu v roce 1982).

Obr. 3: Brumov-Bylnice. Brumovský hrad. Sondy v jihozápadním prostoru hradního nádvoří v roce 1980 (foto archiv Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně).

4.1. Prostorové rozmístění nálezů

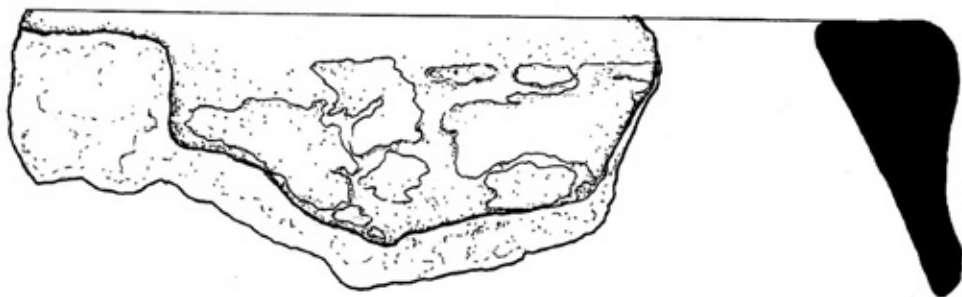
4.1.1. Sonda h/80, hloubka 180–200 cm, výzkum 1982 (obr. 2 – plocha B)

Z této vrstvy pochází nejpočetnější soubor keramických zlomků (25 ks), které je možno spojit s aktivitami v mladší době železné (Tab. I–II), přičemž ojediněle se v souboru vyskytly vrcholně středověké střepy.

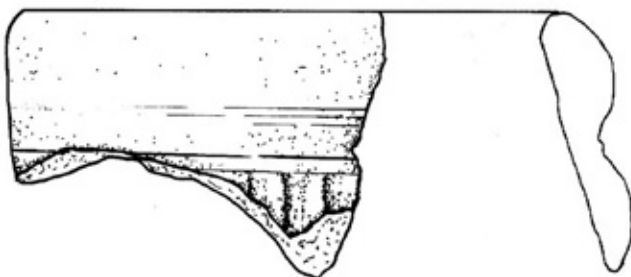
Podstatnou část souboru (celkem 14 kusů) tvoří zlomky těl keramických nádob, které nelze nijak blíže tvarově určit. Ty jsou převážně zastoupeny zlomky výdutí hrubé keramiky doby laténské (13 ks). Posledního jedince představuje zlomek dna náležejícího do kategorie jemné keramiky (Tab. II: 7).

Hřebenování použité na několika zlomcích výdutí již náleží rozpadlé formě této úpravy povrchu. Na Moravě se souvislé hřebenování objevuje běžně od LTB1 (HLAVA 2007, 109; MEDUNA 1980, 64–66), postupně se striktní trend souvislého hřebenování uvolňuje a objevují rozpadající se linie nebo linie ve svazcích od sebe oddělených hladkými pásy, řídké rýhování a horizontální rýhy. Hřebenování proložené žlábkem se objevuje snad již od LTC1 (HLAVA 2007, 109), stejně tak jako rýhování přerušené vodorovným hladkým pásem/pásy. Tyto varianty byly zaznamenány v keramických souborech z Cetkovic (HLAVA – VÍCH 2007, 37, tab. 5:7) nebo ze Ptení (ČIŽMÁŘ – HLAVA – ŠMÍD 2005, 283, obr. 5:10), kde jsou řazeny k chronologicky mladším prvkům. I další kombinované varianty by měly být spíše typické pro mladší až pozdní dobu laténskou (VÍCH 2005, 319). Degradovaná forma hřebenování, doložená na brumovských exemplářích by tedy dle výše uvedeného svědčila pro pozdní dataci. V souboru se nachází tři zlomky, z nichž patrně dva pocházejí z jedné nádoby. Jedná se o zlomek výdutě a spodní části nádoby s náběhem na dno (Tab. II: 6). Samotné hřebenování je jemné a nepravidelné. Poslední zlomek představuje výduť z hrubé keramiky. Hřebenování se od předchozích zlomků liší ve výraznější hloubce a menší hustotě (Tab. II: 4).

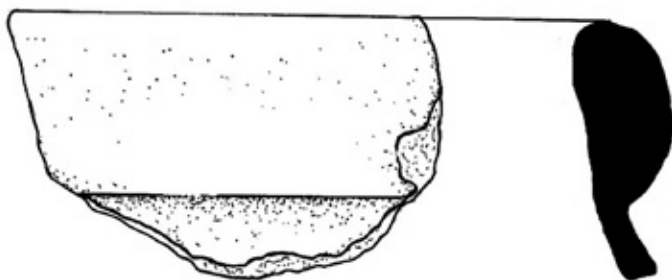
Z hlediska zpracování souboru jsou nejhodnotnější zlomky nádob, na nich můžeme sledovat vyjma hřebenování také profilaci okrajů. Z celkového počtu zlomků pouze sedm bylo okrajových. V souboru byla zjištěna přítomnost jednoho fragmentu tzv. kyjovitého okraje (Tab. I: 1). Ten náleží do skupiny grafitové keramiky, přičemž na jeho vnějším oranžovém povrchu je aplikována grafitová engoba. Další skupinu zastupují dva ovalené okraje. První je vyroben z jemného keramického těsta. Okrajová část zlomku je od výdutě s širokým hřebenováním oddělena žlábkem (Tab. I: 2). Druhý exemplář je vyroben z grafitové keramické hmoty (Tab. I: 3). Všechny výše uvedené zlomky situl nesou stopy po užití hrnčářského kruhu při jejich výrobě. Jedním kusem je zastoupen plochý okraj, který je žlábkem oddělen od výdutě (Tab. I: 4). Na základě hrubě zrnitého těsta, typu hřebenování a výroby bez použití hrnčářského kruhu lze předpokládat, že ze stejné nádoby pochází také zlomek dna (Tab. II: 5). Zbýlé zlomky okrajů již náleží mísám. Dvěma jedinci jsou zastoupeny mísy se zataženým okrajem, z nichž jeden je vyroben z jemné keramické hmoty (Tab. II: 2). Mísa byla vyrobena v ruce, přičemž její povrch byl hlazen. Druhý jedinec náleží do kategorie hrubé keramiky, přičemž při jeho výrobě nebylo pravděpodobně užito hrnčářského kruhu (Tab. II: 3). Poslední zlomek okraje ze souboru pochází z esovitě profilované misky, která byla vyrobena na hrnčářském kruhu (Tab. II: 1). Těsto této nádoby spadá do skupiny jemné keramiky.

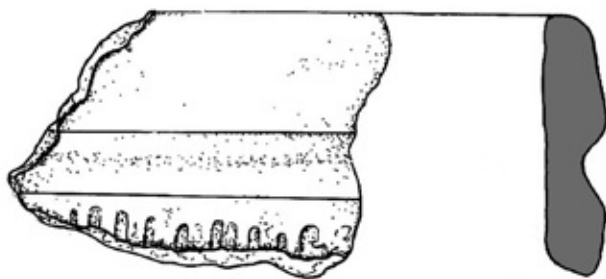
1 (33991/1)

2 (33989)

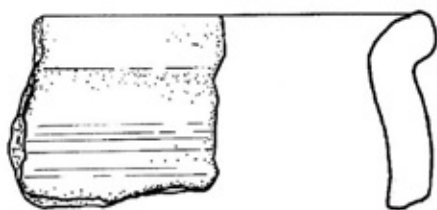
3 (33990)

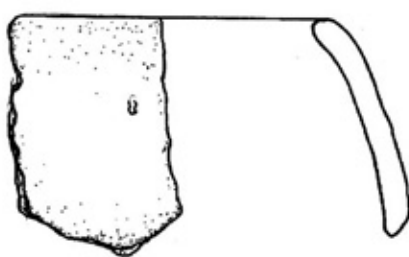
4 (33906/1)

Tab. I: Brumov-Bylnice. Brumovský hrad. Výběr keramických artefaktů – sonda H/80. |

1 (33988)

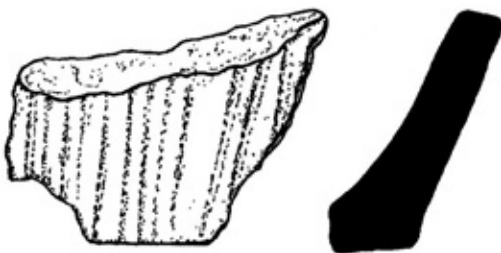
2 (33987)

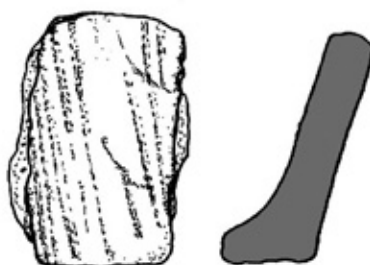
3 (33996/2)

4 (34000)

5 (33992/1)

6 (33995/1)

7 (34002)

Tab. II: Brumov-Bylnice. Brumovský hrad. Výběr keramických artefaktů – sonda H/80. |

4.1.2. Sonda c/79, hloubka 400–420 cm, výzkum 1979 (obr. 2 – plocha C)

Ze sondy c/79 pochází z úrovně 400–420 cm menší keramický soubor (16 zlomků), z něž lze převážnou část (15 zlomků) spojit s osídlením v mladší době železné (Tab. III).

Celkem tři zlomky nezdobených výdutí a jeden zlomek dna jsou vyrobeny z grafitového těsta, zbylé čtyři zlomky výdutí spadají do skupiny hrubé keramiky. Dataci některých špatně zachovaných grafitových střepů do mladší doby železné je nutné brát s rezervou, protože nelze vyloučit jejich středověké stáří.

Hřebenování bylo přítomné na třech zlomcích výdutí, jeho vlastní provedení bylo jemné a nepravidelné. První jedinec byl vyroben z hrubé keramické hmoty (Tab. III: 3), zatímco druhý z grafitové (Tab. III: 4). Poslední zlomek se stopami hřebenování tvořil zlomek dna ze skupiny hrubé keramiky (Tab. III: 5). Na rozdíl od předešlých jedinců je u tohoto tvaru provedeno hřebenování širšími a hlubšími rýhami.

Z vrstvy pochází dva zlomky okrajů. První představuje ovalený okraj, který je oddělen od těla situly žlábkem (Tab. III: 1). Na povrch nádoby z grafitového těsta byla aplikována hliněná béžová engoba. K výrobě nádoby bylo patrně užito hrnčířského kruhu, byť jednoznačné určení je z důvodu poškození povrchu střepu problematické. Druhý tvar pochází z mísy se zataženým okrajem (Tab. III: 2) a byl zhotoven z jemného materiálu.

4.1.3. Sonda I/80, hloubka 120–140, výzkum 1980 (obr. 2 – plocha B)

Tato vrstva obsahuje nálezy z počáteční fáze výstavby hradu a tak z jejího obsahu pochází převážně středověký materiál. Jako starší příměs byl identifikován pouze zlomek grafitové výdutě se stopami po nepravidelném hřebenování (Tab. IV: 1) a pravěká kamenná štípaná industrie.

4.1.4. Objekt XIII., hloubka 100–170 cm, výzkum 1978 (obr. 2 – plocha A)

Zkoumaná vrstva souvisí již s vývojem hradu, přičemž většinu získaného materiálu lze datovat do středověkého a novověkého období. Jako starší příměs byl identifikován zlomek misky se zataženým okrajem (Tab. IV: 2), která byla vyrobena z jemného keramického těsta. Na vnitřní straně nádoby byla aplikována rytá výzdoba v podobě vysoké vlnice.

4.1.5. Sonda i/79, hloubka 100–120 cm, výzkum 1979 (obr. 2 – plocha B)

Převážnou část souboru získaného v této úrovni tvořila středověká keramika a zlomky omítky. Pouze jeden zlomek výdutě s příměsí grafitu a charakteristickým hřebenováním bylo možné datovat do mladší doby železné. Na povrchu zlomku byla zjištěna přítomnost oranžové engoby (Tab. IV: 3).

4.2. Vyhodnocení souboru

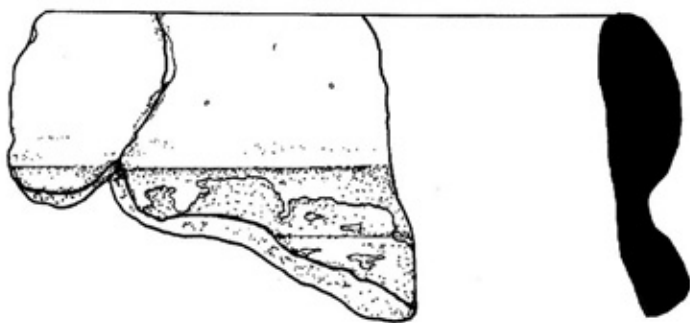
Malý keramický soubor získaný v průběhu archeologického výzkumu na hradě Brumov má pozdně laténský charakter. Keramické nálezy pocházejí z archeologického výzkumu, který byl proveden formou sond umístěných na tzv. horním hradě. Dva soubory byly získány z vrstev, které lze spojit s osídlením v mladší době železné (sondy H/80 a c/79), zatímco zbylá část představuje příměs ve středověkých vrstvách.

Mezi nálezy jsou zastoupené fragmenty z okrajů situlových nádob, které jsou běžným nálezem na lokalitách z doby laténské na Moravě a Slovensku. V nepočetném souboru z hradu Brumov jsou zastoupeny čtyři střepy z okrajů, z nichž dva byly ova-

lené s horizontálním širokým žlábkem pod okrajem (Ta. I: 2, III: 1), jeden byl ovalený bez žlábků (Tab. I: 3). Další střep z okraje nádoby vyrobené z hrubšího zrnitého materiálu byl plochý a oddělený širokým žlábkem. Ze stejné nádoby zřejmě pochází také střep ze dna, který je zdobený svislým hřebenováním (Tab. I: 4, II: 5). Že se jedná o dva zlomky z totožné nádoby, naznačuje oproti ostatním zlomkům o poznání zrnitější keramické těsto, způsob provedení a také typ hřebenování. V tomto případě můžeme uvažovat o zařazení těchto keramických fragmentů do púchovské kultury, především kvůli hrubému způsobu vypracování. Další zlomky, pocházející z těl a den situlových nádob, vykazují pro tento keramický tvar typické zdrsnění povrchu v podobě hrubého svislého hřebenování.

Mezi hrncovité tvary patří také na kruhu točená nádoba, z které pochází fragment kyjovitě zesíleného okraje (Tab. I: 1). Takto tvarované okraje jsou typické pro pozdní dobu laténskou stupně LfD2 především na jihozápadním Slovensku. Na kruhu točené nádoby tohoto druhu se vyskytly například v Bratislavě na hradním vrchu, Bratislavě-Vajnorech, Bernolákově a také v Senci (ČAMBAL 2004, tab. XXIX: 5–8, tam další literatura; ČAMBAL – BAZOVSKÝ – BŘEZINOVÁ – KOVÁR – KARWOWSKI 2014, 67). V ruce dělané exempláře známe také z materiální náplně púchovské kultury (STANEKOVÁ 2013, tab. II: 10).

Další skupinu nádob představují zlomky mís. Jeden zlomek pochází z pravděpodobně na kruhu dělané mísy (Tab. III: 2) a dva fragmenty okrajů pocházejí z mís zhotovených v ruce, se slabě dovnitř zataženým okrajem a nezdobeným tělem (Tab. II: 2, 3). Takovéto mísy se objevují především ve střední a pozdní době laténské (např. Brníčko – MEDUNA 1980, Tafel 28; Pravčice – MEDUNA 1980, Tafel 113: 2, 4, 6, 8; oppidum České Lhotice – DANIELISOVÁ 2010, obr. 57: NMZ1) a jsou považované za běžný tvar také napříč celým územím púchovské kultury, kde se objevují na sídlištích, hradištích a obětištích (např. Dolný Kubín-Velký Bysterec, Prosné-Uhliská – PIETA 1982, tab. XL: 8, 10, 11; XLVI: 13, 15; Divinka-Ohrádza – STANEKOVÁ 2013, 13; Rajecké Teplice-Skalky – zatím nepublikováno). Čtvrtý střep, pocházející z okraje na kruhu točené mísy, se od předchozích nezdobených exemplářů liší rytou výzdobou na vnitřní straně těla. Výzdoba má podobu vysoké oblé ryté vlnice (Tab. IV: 2). Takto zdobené mísy mají svoje zastoupení v keramických souborech např. z Brna – Horních Heršpic (MEDUNA 1980, Tafel 30: 10–13) či oppida v Českých Lhoticích (DANIELISOVÁ 2010, 87). Analogickou výzdobu, avšak ve formě vleštěných vlnic je možné nalézt v souborech z keltského sídliště ve Slovenskom Grobe-Domovine na jihu Slovenska. Objekt, z kterého tato keramika pochází, je datovaný do stupně LfC s možností přežívání do stupně LfD1 (ČAMBAL 2011, 105, tab. V: 2–4). Podle J. Meduny (1980, 104) je možné mísy s výzdobou na vnitřní straně zařadit přesněji do stupně LfC2. Do tohoto datování dobře zapadá též fragment okraje pravděpodobně esovitě profilované mísy s hlazeným povrchem a se zakulaceným okrajem, která byla vyrobená z jemného materiálu (Tab. II: 1). Takto tvarované mísy se objevují po celou dobu laténskou. Jejich nejstarší výskyt zaznamenáváme již v stupni LfB1 a v různých variantách přežívají až do stupně LfD1, což z nich činí ne právě spolehlivý datovací materiál (ČAMBAL 2011, 105). Esovitě profilované mísy z lokality Michelstetten v Dolním Rakousku souborně zpracoval P. Trebsche (2010), ale tyto tvary se běžně vyskytují také v okolí bratislavského oppida (ČAMBAL 2011, tab. II: 4) či na moravských lokalitách (např. Brníčko – MEDUNA 1980, Tafel 26).

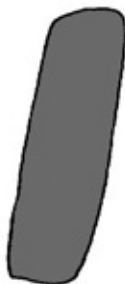
1 (29206)

2 (29205)

3 (29207)

4 (29213)

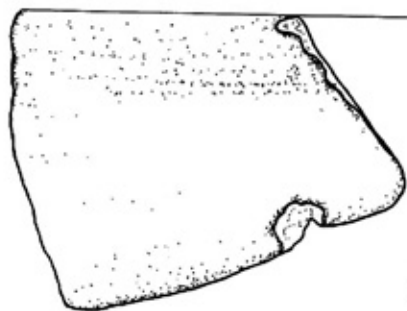
5 (29216)

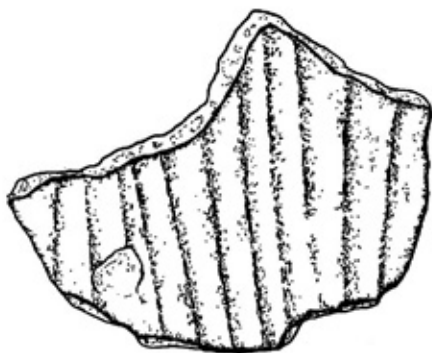
Tab. III: Brumov-Bylnice. Brumovský hrad. Výběr keramických artefaktů – sonda c/79. |

1 (30671)

2 (16359)

3 (23312)

Tab. IV: Brumov-Bylnice. Brumovský hrad. Laténské artefakty ze středověkých vrstev – sonda I/80 (1), sektor A/vrstva XIII (2), sonda i/79 (3).

5. Diskuse a závěr

Přestože prezentovaný soubor je nepočetný a vlastní výzkum nepřinesl žádné informace o struktuře osídlení lokality, můžeme na základě vyhodnocení keramických zlomků dospět k následujícím závěrům. Z chronologického hlediska lze počátky osídlení lokality na základě zpracovaného souboru klást patrně již do stupně LtC2, nejpozději pak do stupně LtD1. Její přežívání do stupně LtD2 pak dokládá nález kyjovitého okraje. Co se týče kulturního zařazení lokality, představuje keramický soubor pozdně laténskou produkci sestávající z grafitové, hrubé a jemné keramiky. Jednoznačně určitelná púchovská složka se v něm téměř nevyskytuje, výjimku tvoří pouze zlomek okraje a dna pocházející patrně z jedné nádoby. I přesto, že se lokalita nachází v oblasti, která geograficky náleží v pozdní době laténské do púchovské sféry, považují autoři za vhodnější ji označovat jako lokalitu pozdně laténskou a jednoznačnému kulturnímu určení se raději vyhnout.

Poznámky:

- ¹ Během korektur textu článku autoři zjistili existenci ještě jednoho keramického zlomku, který se nachází v expozici hradu Brumov. Jedná se o zlomek vyrobený z grafitové keramické hmoty, jehož ovalený okraj je oddělen žlábkem od plecí nádoby. Tento tvar nenarušuje závěry příspěvku.

Literatura:

DANIELISOVÁ, A. 2010: Oppidum České Lhotice v kontextu svého sídelního zázemí. *Archeologické studijní materiály* 17. Praha.

ČAMBAL, R. 2004: Bratislavský hradný vrch – akropola neskoroláténskeho oppida. *Zborník SNM. Archeológia. Supplementum* 1.

ČAMBAL, R. 2011: Sídliiskové objekty zo strednej a neskej doby laténskej v Slovenskom Grobe. *Zborník SNM* 105. *Archeológia* 21, s. 83–114.

ČAMBAL, R. – BAZOVSKÝ, I. – BŘEZINOVÁ, G. – KOVÁR, B. – KARWOWSKI, M. 2014: Problematika hmcov s tzv. „kyjovitým“ okrajom zo záveru neskej doby laténskej v stredodunajskom priestore. In: KOMORÓCZY, B. (ed.): *Sociální diferenciacie barbarských komunit ve světle nových hrobových, sídlištních a sběrových nálezů (Archeologie barbarů 2011)*. Brno, s. 73–78.

ČIŽMÁŘ, M. 1993a: Keltská okupace Moravy (doba laténská). In: PODBORSKÝ, V. a kol.: *Pravěké dějiny Moravy*. Brno, s. 380–423.

ČIŽMÁŘ, M. 1993b: Zur Chronologie der Púchover Kultur in Mähren – K chronologii púchovské kultury na Moravě. *Památky archeologické* LXXXIV-1, s. 86–96.

ČIŽMÁŘ, Z. – HLAVA, M. – ŠMÍD, M. 2005: Laténská hmčírská pec ze Ptení. *Pravěk nová řada* 13/2003, s. 279–293.

GERŠL, J. 2017: Sídelní strategie púchovské kultury na území Moravy a českého Slezska. *Rukopis bakalářské diplomové práce, uložené na ÚAM FF MU. Brno.*

HLAVA, M. 2007: Laténské osídlení Uničovska. *Pravěk – supplementum* 17. Brno, s. 87–171.

HLAVA, M. – VÍCH, D. 2007: Laténské osídlení Boskovicka. *Pravěk – Supplementum* 17. Brno, s. 11–86.

KOHOUTEK, J. 1982: K nejstarším dějinám hradu Brumova. *Gottwaldovsko od minulosti k současnosti* 4, *Gottwaldov*, s. 199–226.

KOHOUTEK, J. 1985: Hrad Brumov – výsledky výzkumu v letech 1980–1982. Zprávy Oblastního muzea v Gottwaldově, s. 1–7.

KOHOUTEK, J. 2008: Hrady a tvrze jihovýchodní Moravy ve 13. a 14. století. In: GALUŠKA, L. – KOUŘIL, P. – MITÁČEK, J. (eds.): Východní Morava v 10. až 14. století. Brno, s. 185–194.

MEDUNA, J. 1980: Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren. Praha.

PIETA, K. 1982: Die Púchov-Kultur. Studia archeologica Slovaca Instituti archeologici Academia scientiarum Slovaca 1. Nitra.

STANEKOVÁ, Z. 2013: Sídlišková aglomerácia v Divinke so zreteľom na sídlisko Ohrádza. Vlastivedný zborník Považia 26, s. 9–24.

STANEKOVÁ, Z. – FOJTÍK, A. – POPELKA, M. 2019: Nížinné sídlisko púchovskej kultury v Malenovicach pri Zlíne. Acta musealia XVI (2018/1-2), s. 32–52.

TREBSCH, P. 2010: Auswertung der latènezeitlichen Befunde und Funde von Michelstetten. In: E. LAUERMENN (Hrsg.): Die latènezeitliche Siedlung von Michelstetten. Die Ausgrabungen des Niederösterreichischen Museums für Urgeschichte in den Jahren 1994–1999. Archäologische Forschungen in Niederösterreich 7. St. Pölten, s. 15–115.

VÍCH, D. 2005: Laténské nálezy na Českomoravském pomezí. Pravěk nová řada 13/2003, s. 309–350.